
Економіка природокористування та екологічний менеджмент

УДК 658:338.432:504

В. А. Довженко

к.е.н., доцент

М. Б. Камінська

ст. викладач

Житомирський національний агроекологічний університет

О.В. В'яловець

к.е.н., доцент

Інститут післядипломної освіти національного
університету харчових технологій

ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ЕКОЛОГОБЕЗПЕЧНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Розглянуто основні функції екологічного управління в сільськогосподарських підприємствах Житомирської області. Визначено особливі риси менеджерів, здібних до застосування принципів екологобезпечного розвитку. Обґрунтовано необхідність та перспективи формування культури екологобезпечного розвитку аграрних підприємств.

Постановка проблеми

Сучасний стан розвитку аграрного виробництва вимагає екологічної орієнтації та розробки принципово нових підходів до організації й управління природокористуванням в аграрному секторі. Сільськогосподарські підприємства повинні вирішувати не тільки організаційно-економічні проблеми, а й враховувати особливості ведення сільськогосподарського виробництва у проблемному екологічному середовищі. Досягти спрямованості господарської діяльності на покращання екологічної ситуації можливо шляхом взаємоузгодженого поєднання економічного механізму забезпечення ефективності функціонування сільськогосподарських підприємств та впровадження принципів екологобезпечного розвитку. Екологобезпечний розвиток повинен стати пріоритетним напрямом за будь-яких політичних, економічних, соціальних ситуацій і компромісів, що можливо досягти шляхом формування культури екологобезпечного розвитку в аграрних підприємствах.

Організаційна культура допомагає людям діяти свідомо, забезпечує обґрунтування і виправдання їх поведінки [5, с. 433]. Вона є важливим інструментом менеджменту, що включає ціннісні орієнтири, норми і зразки поведінки, які є основою відносин і взаємодії в організації та за її межами. У межах загальної організаційної культури культура екологобезпечного розвитку передбачає формування специфічних цінностей та переконань стосовно дотримання принципів екологобезпечного розвитку в здійсненні діяльності організації.

Аналіз останніх досліджень та постановка завдання

Проблеми екологізації сільськогосподарського виробництва та мінімізації його впливу на довкілля висвітлені у працях О. Балацького, В. Борисової, О. Веклич, В. Вернадського, Б. Данилишина, С. Дорогунцова, Л. Мельника, В. Трегобчука, М. Федорова, О. Царенко та ін. Проте питання реалізації механізму екологобезпечного розвитку у сучасному аграрному виробництві залишаються недостатньо вивченими.

Метою дослідження є оцінка готовності менеджерів аграрних підприємств щодо сприйняття основних аспектів, принципів та елементів мотиваційного механізму екологобезпечного розвитку в управлінні й обґрунтування перспективних напрямів формування культури екологобезпечного розвитку аграрного підприємства.

Об'єкт та методика досліджень

Об'єктом дослідження виступає процес формування культури екологобезпечного розвитку аграрних підприємств. У процесі дослідження використовувались такі методи: статистико-економічний, абстрактно-логічний, соціологічний, монографічний та ін. Зокрема, прийом порівняння застосовувався для порівняльного аналізу менеджерів щодо сприйняття ними принципів екологобезпечного розвитку. Анкетування проводилось з метою виявлення сучасного рівня екологобезпечного виробництва та ідентифікації чинників, що стримують його підвищення.

Результати досліджень

У сільському господарстві з'являються великомасштабні фірми, які здійснюють виробничі процеси на значних територіях і, переважно, більшості, не враховують у процесі господарювання екологічні наслідки. Управління аграрними підприємствами в сучасних умовах вимагає від менеджерів не тільки знання основних інструментів механізму ринкової економіки, починаючи із конкуренції, а й інших елементів зовнішнього середовища, особливо екологічної сфери.

Далеко не завжди успішний менеджер аграрного підприємства розуміє причини виникнення екологічних проблем. В умовах сьогодення важливого значення набуває втілення екологічного мислення у процес структурної перебудови соціально-економічної системи країни, зокрема аграрного сектору. Головне в реалізації зазначеного підходу – визначення принципів екологобезпечного розвитку, що дає змогу встановити першочерговість мотиваційних заходів, їх необхідність та актуальність, а також можливість коригувати об'єми господарської діяльності відповідно до стану довкілля з метою запобігання його руйнування.

Формування нового мислення у сфері управління неможливо реалізувати без оцінки сучасного рівня сприйняття менеджерами-аграрниками підходів, що забезпечують екологобезпечний розвиток. Проведене дослідження дало змогу

виявити особливі характеристики менеджерів, за якими можна оцінити їх здатність організувати екологобезпечний розвиток своїх підприємств. Результати досліджень наведені в таблиці 1.

Таблиця 1. Порівняльна характеристика менеджерів-аграрників щодо сприйняття і впровадження принципів екологобезпечного розвитку

Критерії характеристики	Найбільш здібні	Найменш здібні
Особиста мета	Здатність адаптуватись до економічного та формувати екологічно чисте середовище	Здатність адаптуватись до існуючих еколого-економічних умов
Сприйняття вимог екологобезпечного розвитку	Потреба у спеціальних навичках, успішна адаптація залежить від ситуації	Потреба у знаннях ринкового механізму, гнучкості
Екологічні умови	Вивчення для з'ясування, врахування та збереження	Вивчення для опису, інтерпретації та обдумування
Мотив у процесі адаптації до екологобезпечного розвитку	Сприйняття	Байдужість
Підстави для прийняття рішень	Почуття господаря і небайдужість до природи	Факти й інформація про ринок
Процес аналізу взаємозв'язку економічного розвитку підприємства та збереження довкілля	Прагнення кількісно описувати альтернативні варіанти екологобезпечного розвитку з метою їх впровадження	Прагнення кількісно порівнювати й оцінювати економічні результати діяльності незалежно від екологічних наслідків
Внутрішній вплив на менеджера	Модифікація стереотипів, формування екологічної свідомості	Збереження стереотипів, досягнення високих прибутків будь-якою ціною
Поведінка менеджера	Екологічна гнучкість і відкритість	Екологічне упередження та віддаленість

Джерело: власні дослідження.

З таблиці видно, що вимоги, висунуті до більш здатних менеджерів, у застосуванні принципів екологобезпечного розвитку істотно відрізняються від звичних критеріїв успішного менеджера. У процесі прийняття рішень звичним для менеджерів є використання фактів й інформації про ринок, однак сучасні умови вимагають від них небайдужого ставлення до природи. Адже, ринок неспроможний вирішувати екологічні проблеми, тому знання про ринок не дають підстав ухвалювати рішення, які були б спрямовані на збереження довкілля.

Дуже важливими є питання адаптації до екологобезпечного розвитку. При цьому корисно узагальнювати процеси не лише економічної, а й екологічної сфери та з'ясувати причини негативних наслідків від впливу факторів кожної з них. Виявляючи причину, менеджер зможе розробити альтернативні варіанти екологобезпечного розвитку та обґрунтувати перспективи їх впровадження. Виникає необхідність модифікації стереотипів успішного розвитку, що

передбачас отримання високих прибутків не будь-якою ціною, а шляхом формування екологічної свідомості і досягнення успіху з одночасним збереженням довкілля.

З метою вивчення основних функцій екологічного управління, які застосовуються на підприємствах, було проведено опитування керівників та спеціалістів 67 підприємств різних організаційно-правових форм Житомирської області (табл. 2).

Таблиця 2. Виконання функцій екологічного управління в сільськогосподарських підприємствах різних організаційно-правових форм

Функції екологічного управління	Товариства		Приватні підприємства і фермерські господарства		Виробничі кооперативи		Державні підприємства		Разом	
	кількість відповідей	структура, %	кількість відповідей	структура, %	кількість відповідей	структура, %	кількість відповідей	структура, %	кількість відповідей	структура, %
Розробка екологічної програми	7	11	3	10	–	–	1	10	11	10
Встановлення екологічних цілей і розробка завдань	8	12	1	4	–	–	–	–	9	8
Наукове обґрунтування показників впливу на довкілля	6	10	–	–	–	–	1	10	7	7
Планування використання і відновлення земельних ресурсів	15	24	11	39	1	33	2	20	29	25
Організація раціонального використання природних ресурсів	16	25	8	29	1	33	1	10	26	25
Моніторинг та контроль за функціонуванням виробничої системи	3	5	1	4	2	34	3	30	9	8
Мотивація еколого-безпечного функціонування та розвитку	6	10	1	4	–	–	2	20	9	8
Функції відсутні	2	3	3	10	–	–	–	–	5	6
Разом	63	100	28	100	4	100	10	100	105	100

Джерело: власні дослідження.

Зокрема, встановлено, що в сільськогосподарських підприємствах віддають перевагу плануванню використання і відновлення земельних ресурсів та організації раціонального використання природних ресурсів. При цьому зовсім незначна частина підприємств визначає екологічні цілі, розробляє завдання та екологічні програми, більшість – не має науково обґрунтованих показників впливу на довкілля. Лише 9 підприємств проводять моніторинг та контроль за функціонуванням виробничої системи, що обмежує їх у визначенні масштабів впливу на навколишнє середовище. Вищезазначене зумовлює відсутність мотиваційних чинників до екологобезпечного функціонування та розвитку.

У результаті виконання функцій екологічного управління підприємство має можливість запобігати негативному впливу своєї діяльності на довкілля. Однак у процесі дослідження виявлено, що сільськогосподарські підприємства переважно проводять заходи щодо підвищення родючості ґрунтів та відшкодовують збитки, завдані природному середовищу (табл. 3).

Таблиця 3. Оцінка заходів щодо зменшення негативного впливу господарської діяльності підприємств на довкілля

Захід	Кількість відповідей	У % до загальної кількості відповідей
Застосування екологобезпечних технологій	14	12
Застосування біотехнологій	9	7
Застосування ресурсо- та енергозберігаючих технологій	13	11
Проведення заходів щодо підвищення родючості ґрунтів	52	43
Проведення заходів щодо відновлення природного середовища	6	5
Відшкодування збитків, завданих природному середовищу	26	22
Всього	120	100

Джерело: власні дослідження.

Проведене дослідження свідчить про те, що у сільськогосподарських товаровиробників не сформована відповідна поведінка щодо дотриманням принципів екологобезпечного розвитку. Заходи щодо підвищення родючості ґрунтів зумовлені бажанням отримувати високі врожаї та прибутки, а відшкодування завданої довкіллю шкоди є вимушеним з боку законодавства. Проте в сучасних умовах важливим є не ліквідація негативних наслідків, а недопущення їх виникнення. Саме це вимагає нових підходів до управління і, зокрема, удосконалення організаційної культури. Виправданим вбачається розширення структури організаційної культури і впровадження нової складової – культури екологобезпечного розвитку.

Для формування культури екологобезпечного розвитку запропоновано виділити чотири групи менеджерів-аграрників за обізнаністю, сприйняттям і впровадженням принципів екологобезпечного розвитку підприємства та запропонувати певні дії стосовно кожної з них (табл. 4).

Таблиця 4. Групування менеджерів за обізнаністю, сприйняттям і впровадженням принципів екологобезпечного розвитку підприємства

Характеристика групи менеджерів	Наявність спеціальних знань	Застосування знань і вмінь у діяльності	Що робити?	Перспективи розвитку
I. Несвідомі	Не знають	Не застосовують	Навчання, інформування	Набуття знань з метою їх застосування
II. Інертні	Знають	Не застосовують	Мотивація психологічна і матеріальна	Зміна поглядів і впровадження принципів
III. Помірно активні	Знають	Застосовують частково	Мотивація матеріальна	Активізація процесу впровадження
IV. Активні	Знають	Застосовують повністю	Підтримка, стимулювання	Передача досвіду, позитивний вплив на інших

Джерело: власні дослідження.

Кожна група менеджерів потребує відповідних дій щодо зміни їхнього ставлення до застосування у професійній діяльності аспектів екологобезпечного розвитку. Найбільш тривалим та складним є процес зміни поглядів групи несвідомих менеджерів. Дії стосовно менеджерів цієї групи повинні включати забезпечення їх достовірною інформацією про необхідність, можливі напрями та переваги екологобезпечного розвитку підприємства. Досить важливим є формування відповідного мотиваційного механізму для менеджерів, які є інертними та помірно активними. Вони не використовують підходів, що забезпечують екологобезпечний розвиток, хоча мають відповідні знання для цього, тому розробка мотиваційного механізму екологобезпечного розвитку є найбільш потрібною для цих двох груп менеджерів. Проте, необхідно працювати не лише з менеджерами, які не мають відповідних знань або не використовують їх на практиці, а і з тими, хто вже досяг певних результатів з метою закріплення їх і передачі досвіду іншим.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Отже, сучасні менеджери у процесі управління не враховують екологічний чинник належним чином. Дії менеджерів переважно пов'язані з відшкодуванням збитків завданих довкіллю, що передбачено нормативно-правовими актами.

Зважаючи на складний екологічний стан, що має тенденцію до погіршення, важливим завданням є формування у структурі організаційної культури аграрних підприємств нової складової – культури екологобезпечного розвитку. Для успішного виконання цього завдання потрібно вивчити сучасний рівень врахування менеджерами принципів екологобезпечного розвитку та виділити серед них основні групи впливу: несвідомі, інертні, помірно активні й активні менеджери. Застосовуючи до кожної групи відповідні дії, можна досягти певного рівня культури екологобезпечного розвитку і забезпечити умови для впровадження його принципів. Подальші дослідження варто спрямувати на розробку механізму впливу на окремі групи менеджерів.

Література

1. Борисова В. А. Еколого-економічні аспекти підприємницької діяльності / В. А. Борисова. – Суми: Видавництво “Довкілля”, 2003. – 210 с.
2. Лисенко Ю. Екологічний підхід до управління підприємством / Ю. Лисенко, А. Садеков // Економіка України. – 2005. – № 5. – С. 33–40.
3. Махмудов Х. З. Маркетинг у сфері виробництва екологічно чистої продукції / Х. З. Махмудов // Економіка АПК. – 2006. – № 2. – С. 114–118.
4. Попович И.В. Методика экономических исследований в сельском хозяйстве: учеб. пособие для студентов с.-х. вузов по экон. спец. – 4-е изд., перераб. / И.В. Попович. – М.: Экономика, 1982. – 216 с.
5. Сладкевич В.П. Сучасний менеджмент організацій: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В.П. Сладкевич, А.Д. Чернявський. – К.: МАУП, 2007. – 488 с.